

FELDMANN SÁNDOR

Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben (1959)

Részletek

*Bevezető**

Dr. Feldmann S. Sándor (1890–1973) – a „budapesti Stekel”-ként elhíresült ideggyógyász, pszichoanalitikus – kezdetben a hagyományos, ortodox pszichoanalízist tanulta és alkalmazta Ferenczi Sándor tanítványaként. Az első világháború alatt Bécsben folytatott neurológiai tanulmányokat – háborús lelki sérültekkel foglalkozott –, így elég közel került mind Freud, mind későbbi tanára, Wilhelm Stekel táborához. Levelezésekből tudhatjuk, hogy bár kezdetben Ferenczi a legtehetségesebbek egyikének nevezte Feldmannnt, később ő követelte kizárását

az ortodox pszichoanalitikusok közül (Hárs, 2007). Feldmann így került közel Stekelhez, aki nemcsak, hogy több hasonló „tékozló fiú”-nak nyújtott menedéket, de saját, Freudétól eltérő elméletével ugyancsak fontos és praktikus újításokat vezetett be a pszichoanalízis terén.

Nincs könnyű dolgunk, ha a feldmanni elméletek pontos felvázolására törekszünk, több évtized távlatából. Egyrészt a Freuddal és Ferenczivel való összeszólalkozás után is rengeteget utal könyveiben rájuk, és hasonló elismeréssel beszél azon kollégáiról is, akik Stekelhez „álltak át”, mint

* Feldmann Sándor *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life* című művének részleteit adjuk itt közre a fordító, Földes Noémi bevezető kiegészítésével. (A szerk.)

azokról, akik Freud táborában maradtak. Másfelől az is megnehezíti a dolgunkat, hogy bár azt tudjuk, Stekel elmélete mi mindenben tért el Freudétól – például az anullálás (Feldmann, 1926), az erkölcsi elfojtás, vagy a kriminalitásról alkotott felfogása terén (Hárs, 2003) –, az is köztudott, hogy Stekel jóval megengedőbb volt tanítványaival az újításokat illetően, mint Freud, így a „mester” nem volt felelős a tanítványok gondolkodásmódjáért. Végül, tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a második világháború következtében a tanítványok zsidó származásuk miatt szétszédtek és a saját útjukat járták a világ különböző pontjain – így Feldmann is. Konkrét, saját elméletét érintő kinyilatkoztatásokról az 1926-ban megjelent *A nő ösztönélete* című könyvének első oldalain olvashatunk, ahol részletesen elemzi a freudi és a stekeli gondolkodásmód eltéréseit. Megtudjuk például, hogy „Bár [Stekel] mindenben elfogadja Freud megállapításait a csecsemő-és gyermekkor nemi tevékenységére vonatkozólag, de a kezelésnél és a neurózisok létrejötténél nem tulajdonít nekik oly nagy fontosságot, mint azt Freud teszi.” (Feldmann, 1926, 3. o.). Ugyanitt olvashatunk arról is, miszerint „Stekel elismeri az infantilis esetleges döntő szerepét, de éppen oly nagy hangsúlyt helyez a beteg jelenére, mint múltjára.” (Feldmann, 1926, 3. o.)

Bár legalább tíz további ilyen különbséget említ, végül mégis megjegyzi: „Nem a tudomány más, amit űznek, hanem ők maguk egyénileg különböznek egymástól, és ez természetesen kutatásaik módján is meglátszik.” (Feldmann, 1926, 8. o.). Szerinte ezért lehet, hogy a jelenségek különböző aspektusait fedezik fel. Úgy véli, ezek a különbségek jelentéktelenek, és a két elmélet kellően kiegészíti egymást, ezért könyvét is a kettő ötvözetének szellemében írja. Mivel az említett mű 1926-ban íródott – és ekkor Feldmann már legalább két éve eltávolították a hagyományos pszichoanalitikus iskolából –, nem meglepő, hogy a kölcsönös elismerés és udvarias békítési kísérlet után mégis a stekeli, új, rövidebb, aktív-analitikus terápia mellett teszi le a voksát: „El kell ismernünk, hogy Stekel szinte utólérhetetlen ügyességgel, a freudi metódus erős revideálásával, a gyakorlat számára is sok briliáns ötletet adott és ezzel az orvos munkáját megkönnyítette, valamint sok esetben a kezelés idejének megrövidítését is lehetővé tette.” (Feldmann, 1926, 8. o.)

Feldmann Budapesten végezte orvosi tanulmányait, majd az említett bécsi állomás után hazatérve 1929-ben több jeles pszichoanalitikussal együtt (Gartner Pál, Farkasházi Menyhért, Hajnal Richárd, Rajka Tibor, Rapaport Sámuel, Szinetár Ernő) megalapították az Független Orvosanalitikusok Egyesületének magyarországi szervezetét, amelynek keretében a stekeli aktív-analitikus elmélet alapján végezték munkájukat. Az egyesületet a második világháború idején be kellett szüntetni és (infor-

málisan 1974-től, formálisan) csak 1992-től Aktív-Analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete néven működhetett újra, *aktívan*.

A második világháború kitörésekor Feldmann Amerikába emigrált lányával, az akkor 11 éves Susannal. 1941-ben telepedtek le Rochesterben (New York államban), ahol Feldmann volt az első pszichoanalitikus és egy pszichiátriai intézet is az ő nevét viselte. A beilleszkedés érdekében a neve megcsappant egy „n”-betűvel, ami megtévesztő lehet a hivatkozások böngészésekor.

A következőkben néhány szemelvényt szeretnék bemutatni Feldmann Sándor eddig még csak Amerikában kiadott, *Mannerism of Speech and Gestures in Everyday Life* (Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben) című művéből, egy-egy részletet, melyeket magam fordítottam.*

A könyvet Feldmann 1959-ben jelentette meg, azóta pedig 1969-ben és 1971-ben is újra kiadták, a borító alapján ezeket valószínűleg már rajzos illusztrációk is tarkították. A könyvet Ethannak és Tanjának, két unokájának ajánlja, akik kisgyerekként árván maradtak lánya tragikus öngyilkossága után.

Az előszóban leírja, honnan származnak megfigyelései: páciensektől és nem páciensektől egyaránt, mindkét nemből. Feldmann olyan hétköznapi helyzetekben is képes volt analitikus szemmel figyelni és tapasztalatait később papírra vetni, mint amikor az ember kenyeret vesz a sarki fűszeresnél (lásd a „Szavamra” című részletet).

A könyv két részből áll: az első fejezetek kétszáz oldalon keresztül a verbális megnyilvánulásokat taglalják („mielőtt elfelejtem”, „ne is mondd”, „és tudod, mi történt?”), a második részben pedig további kilencven oldalon keresztül olvashatunk a nonverbális kifejező viselkedések jelentéséről. (Feldmann az arckifejezések és a beszédet kísérő gesztikuláció mellett, idesorolja az ásítást, az egyénre jellemző járást is, valamint itt tárgyalja azt a mindennapi jelenséget, amikor lekopogunk valamit a balszerencse elkerülése érdekében.) Mind a verbális, mind a nonverbális részből bemutatok néhány rövid leírást. Azokat a részleteket választottam ki, amelyek a legjobb összképet alkotják a műről; így van köztük pszichoanalitikus elméleti fejtegetés, néhány „kritikus visszakérdés”, saját, teljesen hétköznapi tapasztalatok, kollégákra való hivatkozások és önkritika is.

A fordítással kapcsolatban csak annyit említenék, hogy sok nehézséget okozott az angol „manner” [szó szerint: modorosság] fordítása, hiszen nagyon nehéz olyan magyar megfelelőt találni, mely a nyelvi fordulatok és

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Feldman[n], Sandor S.: *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life*. International Universities Press, New York, (1959), 1969. A teljes fordítás rövidesen megjelenik a L'Harmattan kiadó jóvoltából. (A ford.)

a metakommunikáció mellett például a krákokást is magába foglalja. Így magát a szót nem fordítottam le, igyekeztem egyéb kifejezésekkel helyettesíteni (például „megnyilvánulás”, „kifejezés”, „mögöttes motivációval rendelkező kifejezés”, „szófordulat”). Érdekes, hogy az előszóban úgy tűnik, maga az író is magyarázkodásra szorult, így ennek ő is szentelt egy rövid bekezdést.

A könyvben Feldmann senkit sem kímél. A leírásokban – ahogy már említettem – páciensek, egyéb ismerősök és családtagok viselkedését elemzi, egy esetben volt mestere, Freud írásának egyik mondatát is kritikával illeti. Ezek az elemzések messze túlmennek a már gyakran tárgyalt és kutatott hajcsavargatás, hangszín- és hangsúlyváltás, vagy a beszédet kísérő testtartás vizsgálatán. Mindenki számára érthetően ír, és mind a Freud–Ferenczi féle, mind pedig a stekeli iskolából bőséges további szakirodalommal látja el az olvasót.

Földes Noémi

[Részletek a könyvből]

I. Verbális kifejezések

| *Hogy teljesen őszinte legyek* | *Őszintén* | *Az igazat megvallva* |
| *Nyíltan, őszintén* |

Az évtizedek alatt a sokféle emberrel végzett munka meggyőzött arról, hogy a legalapvetőbb szüksége az embernek az, hogy találjon magának egy helyet az életben, egy helyet, ahol kielégülnek én-fenntartó és emocionális-érzelmi szükségei. Ha ezek a szükségletek kielégülnek, a veleszületett tendencia hogy rend legyen a viselkedésben (Hermann) etikát, morált és intellektuális színvonalat fog kialakítani, ennek hiánya lehetetlenné tenné, hogy csoportban éljünk.

A gyerekeket szeretet és gondoskodás veszi körül, csak azért, mert ők gyerekek. Bármilyen, amit mondanak az bájos és imádnivaló, akkor is, ha fájdalmas okoz. Egy ötéves fiú, aki életében először találkozott nagybátyjával, azt mondta: „Úgy nézel ki, mint egy majom.” Ez igaz volt. Mindenkinek a nyelve hegyén volt, de senki sem akarta megbántani. A nagybácsi szerencsére szenvedélyes rajongója volt az őszinteségnek és habár utálta, hogy úgy néz ki, mint egy majom, mindazonáltal mélyen tisztelte a fiú őszinteségét. Ráadásul rájött arra, hogy egy majom egy ötéves gyerek számára nem is feltétlenül rosszat jelent. Tisztában volt vele, hogy a gyerek nem megbán-

tani akarta, hanem a gyerek nem hazudhat. A gyerek az igazat mondja, ő maga az igazság.

Egy felnőtt persze nem mondhatja valakinek ugyanezt, ugyanígy. A legjobb, amit tehet, hogy megpróbálja elkerülni a vélemény- és érzelmenyilvánítást, máskülönben durvának tartják. Megtanultuk elrejtteni a véleményünket, néha még álszentnek is lenni ennek érdekében, és hogy mi is ugyanezt a hallgatást és álszentséget várjuk el másoktól.

Egy mondat, ami úgy kezdődik, hogy „őszintén” vagy „nyíltan” azt mutatja, hogy az illető nem mindig őszinte és egyenes. Akkor van okunk jogosan használni, ha előbb bevalljuk, hogy nem voltunk őszinték. Akkor jogos, ha vallomást jelent, máskülönben azt jelenti, hogy amikor azt mondja „őszintén” és „nyíltan”, akkor sem mondunk igazat. Ha sosem rejtjenék el a véleményünket, nem lenne szükség ezekre a szavakra, kivéve a jogos eseteket.

Egy analízisembe járó személyt arra kértek az egyetemi barátai, hogy fektessen némi pénzt egy projektbe. Válaszában azt írta: „Hogy tökéletesen őszinte legyek, nem hiszem, hogy ez a projekt sikeres vállalkozás lenne...”, és nem adott kölcsön. Még azon az ülésen rájött, azzal, hogy így kezdte „Hogy tökéletesen őszinte legyek...” azt várta, hogy a kölcsönkérő ne érezzen haragot iránta, amiért visszautasítja, de érezzen tiszteletet, amiért őszinte volt. Rájött továbbá, hogy bár tényleg nem hitte, hogy sikeres lehetne a vállalkozás, csak az igazság egy részét mondta el: visszatartva a legfontosabb információt. Ha elmondta volna a teljes igazságot, szakítania kellett volna a múltjával, beleértve az egyetemi barátját. Hogy felfedje, amit eltitkolt, az őszinteség benyomást kellett keltenie barátjában, ami valójában hiányzott. [Részlet a 27. oldalról]

Hallottad Hitler barátodat a rádióban?

Gyakran hallottam, ahogy egy zsidó azt kérdezi a másiktól: „Hallottad Hitler barátodat a rádióban?” Mindketten Hitler áldozatai és üldözöttjei voltak. Intenzíven gyűlölték őt. Akkor meg miért nem azt mondja valaki, hogy „Hallottad Hitler hátborzongató beszédét?”

Erre van egy igen egyszerű, kész válaszuk. Pont az ellenkezőjét érti az alatt, amit mond: „Hallottad Hitler ellenséged beszédét?” vagy „Hallottad Hitler ellenségünk beszédét?” jó lenne, ha ez a frázis csak az ellenkezőjét jelentené annak, amit igazából gondol. De sajnos nem ez a helyzet.

Gyermekeinket, akiket áthoztunk Európából, régi hazájukban súlyosan zaklatta az antiszemitizmus. A kislányom, aki akkor kilenc éves volt, könyvekkel a szemében jött haza és azt panaszolta el, hogy a gyerekek az

iskolában már nem játszanak velem. Kétszer jött haza sírva, amiért a többi gyerek horogkeresztet rajzolt a kabátja hátára. A gyerekeink le akarták tagadni zsidóságukat, amikor az Egyesült Államokba jöttek. Hallottuk, ahogy mind zsidóknak, mind nem zsidóknak úgy mutatkoztak be, mint „magyar izraeliták”. Egy tizenegy év körüli fiú azt mondta nekem, hogy ha nem zsidónak született volna Németországban, nagyobb náci lenne, mint bárki más. Azonosította magát a brutális ellenséggel. Néhány felnőtt zsidó azt mondta, hogy ha Hitler nem faji, hanem kulturális kérdést csinált volna filozófiájából, akkor lelkesen támogatták volna.

Észben tartva mindezeket, az Olvasó egyetérthet velem a „Hitler barátod” értelmezését illetően. A beszélő nagyon szeretne Hitler barátja lenni, és a követője, ha engednék neki. De ez lehetetlen; emiatt szégyelli magát, és ezt el kell fojtania. Az elfojtott tartalom felszínre kell, hogy jöjjön vagy így, vagy úgy. Eleget tesz ennek azzal, ha azt mondja „barátod, Hitler”, de nem azt, hogy „barátom, Hitler” mert ez már veszélyesen közel lenne a valósághoz; így azt mondja, a „te” barátod, Hitler. [Részlet a 112. oldalról]

Szavamra

A második világháború nehéz évei során, mint sokaknak, nekem is szoros kapcsolatom volt a sarki fűszeressel. Mindenkinél éllelmiszeregyei voltak, és hogy jól el legyen látva éllelmiszerekkel, kizárólag egyetlen fűszeresnél szerezte be azokat. Egy ilyen kapcsolat, különösen az étel tekintetében, ha abban szűkölködünk, nagyon erős érzéseket válthat ki: mind ellenségeket, mind barátságosakat. A háború után másik házba költöztem. Úgy nyolc évvel később jártam az üzletben, megláttam a fűszerest, és úgy döntöttem, veszek valamit, és kicsit elcsevegek vele. Mindketten örültünk, hogy újra látjuk egymást. Végignézett rajtam, és azt mondta „Tíz évvel fiatalabbnak látszol. Szavamra...” – és olyan mozdulatot tett, mint amikor valaki kész megesküdni a mondottakra. A fűszeres nálam tíz évvel fiatalabb volt, de tízzel idősebbnek látszott. Amikor rám nézett, valószínűleg gyors összehasonlítást végzett, és diszkrépanciát észlelt a saját hátrányára. Konfliktusba került, az igazat akarta mondani, de az nem tetszett neki. Minthogy ellenére volt az igazság, de mégis el akarta mondani, úgy érezte, az állításának fele nem igaz. Mivel hazudni nem akart, a részigazságot kellett kihangsúlyoznia, azzal, hogy azt mondta „szavamra”.

Olyan emberek analízise alapján, akiknek valaki azt mondta „hogy teljesen őszinte legyek” vagy valami ehhez hasonlót, kijelenthetem, hogy a másik, a hallgató *megérzi*, hogy *nem* az igazat mondták neki. A modorosság volt az áruló jel. A modorosság rongálja a két beszélő kapcsolatát. [Részlet a 29. oldalról]

Mielőtt elfelejtem

Ritkán van olyan alkalom, amikor jogosan használjuk a „mielőtt elfelejtem” kifejezést. Ha valaki valamit elfelejt, arról nem tud; ha pedig nem felejt el, ahogy ezt ki is mondja, akkor miért mondja ezt? Oka kell, hogy legyen ennek a látszólag jelentés nélküli kijelentésnek.

Esedékes, hogy egy páciens fizessen. Régóta esedékes. Egyszer egy ülés után, mielőtt elhagytam volna az irodámat, azt mondja: „Mielőtt elfelejtem, itt a csekk.” A páciensnek valamiért az a kínzó érzése van, hogy bármelyik pillanatban meghalhat. Attól retteg, hogy csődbe megy, ezért nem akar fizetni senkinek, nehogy kifogyjon a pénzből. Fizetni akar, de fél is tőle, tehát el *kell* felejtene a fizetést. Azzal, hogy ezt a kifejezést használta, valamást tett nekem. Szüksége van rám, és szeretné azt érezni, hogy szeretik. Kényelmetlenül érzi magát, amiért ezt a tendenciát eltitkolja előlem. Minden titkolózás megzavarja egy kapcsolat melegségét. (Hermann)

Egy másik ilyen esetben, amikor fizetni kellett, teljesen más volt a páciens motivációja. Ez nagyon gátlásos ember volt, akinek nehezebbé esett kifejezni az érzelmeit. Sőt, szorongást váltott ki benne minden érintkezés. Egy csekket átadni, személyes érintkezést – következésképpen szorongáskeltést – jelentett számára. Hogy elkerülje a szorongást, hajlamos volt elkerülni a fizetést, tehát azt mondta, amikor odaadta a pénzt: „Mielőtt elfelejtem, itt a csekk.” Ezt az esetet helytelen lenne a nem-fizetés vágyaként értelmezni.

A „mielőtt elfelejtem” frázis mögött álló másik motiváció hasonló a „mellesleg” mögött meghúzódóhoz. Ilyenkor az ember azt színleli, hogy nem fontos számára az adott kérdés, mégha nagyon is annak tartja azt. Nem felejtette el és nem is fogja, de azt szeretné tettetni, hogy elfelejthetné. Ez persze nem igaz.

Egy páciens úgy kezdi az analitikus ülést, hogy ülve marad, mielőtt felveszi a szokásos fekvő pozíciót a díványon. Azt jelzi, hogy van valami mondandója, ami szerinte nem tartozik a hivatalos üléshez, és így szól: „Mielőtt elfelejtem, meg szeretnék kérdezni valamit. Nem az én problémámról van szó. A feleségem szeretné megtudni öntől egy másik városban élő analitikusnak a nevét, az egyik rokona számára.”

Amikor felhívtam a figyelmét a „mielőtt elfelejtem” kifejezésre, azt mondta, az egész probléma nem érdekli. Konfliktusa van a feleségével, és szeretné elfelejteni, de ha elfelejtené, a felesége lehordaná érte. El akarja felejtetni, miközben nem akarja. De miért mondja a hallgatónak, hogy „mielőtt elfelejtem”? A vallomás egy formája, hogy szívesen elfelejtené. Azáltal, hogy a maga módján fejezi ki az igazságot, szeretné fenntartani az analitikussal a meleg és zavartalan kapcsolatot.

Jómagam is visszaesek olykor az effajta modorosságok használatába, bár azt hittem, örökre kitörlődtek a fejemből. Valószínűleg az Olvasó is számos példát talál erre ebben a könyvben. A modoros kifejezések használatának motivációi végtelenek. Eképpen az Olvasó azt gondolhatja, hogy ez a könyv tökéletlen, és hogy írhatna egy másikat, több példával és további motivációkkal. Így igaz. [Részlet a 30. oldalról]

Nem tenném meg egymillió dollárért sem

De megtenné. Mindannyiunkban szüntelenül dúl a harc a kísértés és a lelkiismeret között. Sok ember eljátszik a gondolattal, mit tenne, ha pénzt találna. Azon tűnődnek, vajon megtartanák vagy visszaadnák-e. A hipotetikus problémára a megoldás gyakran kompromisszumos. Ha a pénz egy szegény emberé vagy egy alkalmazotté lenne, aki munkanélkülivé válhat, visszajuttatnák neki; de ha egy gazdag emberhez, egy bankhoz vagy a kormányhoz tartozna, megtartanák.

A két legnagyobb csábítás a pénz és a szex. Sok férfitől hallottam már, hogy nem vinnének bűnbe egy szűz lányt – egymillió dollárért sem. De ha valaki más megtenné, szívesen lennének másodikak. Vagy azt mondják, hogy nem szegnének meg etikai vagy morális szabályokat – egymillió dollárért sem! Az a tény, hogy kifejezést adnak ennek a gondolatnak, még ha tagadó formában is, elárulja, hogy játszanak a gondolattal, hogy – ha nem is egy, de talán egymillió dollárért – rossz útra térjenek.

Tanácsos belátni, hogy a lelkiismeretünket nem verhetjük át. Semmi sem segít. Végül mindig az igazság és a lelkiismeret győzedelmeskedik. [Részlet a 118-119. oldalról]

II. Nonverbális kifejezések

Ásítás

Számunkra az ásítás érzelmi és szociális nézőpontból érdekes; de főleg a „nonverbális kommunikáció” egyik módjaként. Fiziológiája túllépi érdeklődésünk körét.

Társaságban a nő személyes támadásnak veszi egy férfi ásítását, mert az azt mutatja, hogy a férfi számára érdektelen, és hogy az untatja őt. Mind a nők, mind a férfiak azzal kérnek bocsánatot, hogy „Nem a társaság miatt, csak késő van”. De ki hiszi el, hogy a mentegetőzés nem csupán udvariasság? Mindenki így kér bocsánatot, akkor is, ha igazából unatkozik. Az előbbi állítás második része további magyarázatra szorul. Mind

tapasztaltuk már azt a fáradtságot, amely eltávolít a társaságtól, mert annyira elhatalmasodik rajtunk az alvás utáni vágy. Ha ez egyértelmű, akkor az ásítás nem bántó. De ez ritkán van így. Nem számít, milyen fáradtak vagyunk (kivéve szükségállapotban), akkor is képesek vagyunk éberek lenni és figyelni, ha nagyon érdeklődők vagyunk. De nem lehetünk mindig ilyen érdeklődők, még ha el is várják tőlünk. Főleg nők várják el a férfiaktól, hogy mindent megtegyenek azért, hogy a társaságukban ne ásítsanak. A jómodor megkívánja, hogy legalább bocsánatot kérjünk (hogy nem a társaság miatt van, stb.), ha ásítunk. Illik a kezünket a szánk elé tenni, bármilyen körülmények között. Sokan, akik engedelmeskednek ennek a szociális normának, szívesen is teszik; olyan dolgok vannak a szájukban, amiket nem szeretnének másnak megmutatni. [Részlet a 248. oldalról]

Grimaszok

A grimasz az arc eltorzulása, egy érzelem autoplasztikus karikatúrája.¹ A grimasz értelme tudatközele, és kontrollálható. Nem úgy, mint a tic, ami az arcon vagy a test bármely másik részén megjelenhet. Ez utóbbit illetően az ember tehetetlen. Nem tudja elnyomni, és fogalma sincs a jelentéséről. A tic forrása és értelme analízisen keresztül feltárható. A grimasz mindig az arcon jelentkezik. Mind a grimasz, mind a tic rángó mozdulatok (Feldman, 1926).

Annie Reich (1949) említ egy érdekes esetet mások kifigurázásának, utánzásának és megszemélyesítésének művészetéről egy fiatal nővel kapcsolatban, aki összehasonlíthatja magát anyjával és nővéreivel.

Ha valaki kedvezőtlen döntést hoz, visszautasítását legtöbbször nemcsak szavakkal fejezi ki, hanem bizonyos arctorzulásokat, arckifejezéseket és grimaszokat is társít ellentétes érzéseivel. E három nehezen elkülöníthető (Critchley, 1939 [11, 121.]).

Ha valaki olyan hangulatban van, hogy visszautasít valamit, görcsösen összehúzhatja szeméit, elfordíthatja a fejét, félrehúzhatja az orrát és az orrcimpáit, elhúzhatja a száját, és bizonyos mértékig elfordítja az egész testét.

Könnyen felismerhető, hogy később működésbe lép az összes elsődleges reflexszerű mozdulat, amelyeket már egy párnapos kisbabán vagy a csecsemőkor során bármikor megfigyelhetünk. Kezdetben ezek a mozdulatok főleg az ételre utalnak. Kínálj egy gyereknek ételt, vagy később bármi mást, el fog fordulni, becsukja a szemét, oldalra fordítja a fejét, bezárja és félrehúzza az ajkait és az orrát, ha a kínálat nem tetszik neki. Ha valakit nem ked-

¹ Az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlom Ernst Kris és Ernst Gombrich karikatúráról szóló pszichoanalitikus tanulmányát (1938).

velünk, azt mondjuk „Rá se tudok nézni”, „Nem bírom gyomorral”, „A szagát se bírom”, „Hozzá se tudok érni”, „Hallani sem akarok róla”. A szemek, orr, száj, fülek és az ujjak elfordulnak, összezárulnak, szembehelyezkednek. Minden kontaktusteremtés lehetősége elutasítva vagy megnehezítve.

Az összes későbbi szituációra, bár különböznek az eredetétől, úgy reagálunk, mint kezdetben, a legprimitívebb és legfontosabb életperiódusban.

Egy vonzó fiatal nő rögeszmésen félt attól, hogy visszautasítják. Egyszer, amikor sétált az utcán, meglátta, hogy egy férfi, akinek nemrég bemutatatták, közeledik felé a másik irányból. Amikor meglátta, abban a pillanatban eltorzította az arcát, attól tartva, hogy a férfi felismerheti. A kérdésre, hogy miért tette, azt válaszolta, hogy el akarta kerülni azt a veszélyt, hogy a férfi esetleg nem emlékszik rá, vagy nem ismeri fel. Az efajta viselkedés részéről azt jelentheti, hogy nem tud benyomást tenni a férfiakra. Eltorzította arcát azt gondolva, hogy a torzítás felismerhetetlenné, azonosíthatatlanná teszi. Továbbá, ezáltal megengedhette magának a hazugságot, hogy a férfi azért nem köszönt neki, mert nem ismerte fel (ez Budapesten volt, ahol a férfi köszönti elsőként a nőt).

A szkizofrének bolondos, groteszk és furcsa modorosságairól bővebb információért lásd Bak Róbert (1943) alapos megfigyeléseit.

Az évek folyamán több páciens és nem páciens is megkérdezte tőlem, mi az oka annak, hogy mosolyognak, amikor részvétüket szeretnék kifejezni az elhunyt hozzátartozóinak. Próbálják elnyomni a mosolygást, de hiába. A küzdelem kifejezés és elfojtás között mosoly-grimaszban végződik.

Kris (1939) „patognomikus parapraxis”-nak nevezi ezt a jelenséget, amelyben egy „kínos, kellemetlen mosoly vagy bágyadt nevetés jelenik meg a részvétet nyilvánító személy arcán.” Kris szerint „egy elfojtott – és általában agresszív – gondolat mutatkozik itt meg... Kudarcot vallott az ellentétes impulzusoknak – a szándékoltnak és annak, amelyik kitört – az integrálása. De, mondja Kris, „ezt a fajta kudarcot, hogy integráljuk az érzelmi kifejezéseket – talán a fáradtság idézi elő.” [Kris, 1939, 330-331.]

Freud már 1909-ben említ egy ilyen klasszikus példát a „Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről” című híres tanulmányában. (...)

A mosoly több páciensnél is a bármilyen nemű „ítélet hirdetéssel” szembeni ellenállás kifejezése volt. Továbbá, amikor valaki részt vesz egy temetésen, és részvétet nyilvánít, akaratlanul elmosolyodik. Ez nem csak a kívülről történhet meg, aki együttérzését fejezi ki, hanem azzal is, aki gyászol, ugyanakkor nem mutat fájdalmat, noha itt ezt várják tőle. Akkor akar gyászolni, amikor szomorú.

Azt gondolom, ugyanezzel magyarázható a nyelvbtlás azoknál, akik összekeverik az „esküvő” szót a „temetés”-sel, és fordítva. Nem feledkezem meg arról a tréfás magyarázatról, mely szerint az esküvő a szabad-

ságunk temetése; és a temetés olykor egy vidám esküvőhöz hasonlítható, ha a túlélők nem szívlelték az elhunytat. [Részlet a 211-213. oldalról]

Keresztbe tenni a karokat a mellkas előtt

A régi időkben a tanárok gyakran parancsoltak rá az iskolás gyerekekre, hogy fonják össze a karjukat nyolcas alakban a mellkasuk előtt. A tanár célja, hogy ránevelje a gyerekeket arra, hogy alá vessék magukat a parancsainak, hogy megelőzze, mielőtt bármi rosszat csinálnak a kezeikkel, ami elvonná figyelmüket a tanárról. A gesztus hasonló a kényszerzubbonyhoz. Továbbá ez a demagógok és diktátorok egyik jellemző testtartása. Ez utóbbi esetben a demagóg azt jelzi, hogy a karjai most pihennek; de ha kitárná őket, keményen odavághatna. [Részlet a 269. oldalról]

Undor

Az érzelmi kifejezések megfigyelésében az analitikusnak egyedülálló előnye van: olyan embernél figyelheti meg létrejötté pillanatában (*in statu nascendi*) a jelenséget, akiről már oly sokat tud, és akiről elég anyaga gyűlt össze a pontos értelmezéshez. Darwin könyvében halmozódnak a mélyreható megfigyelések.

Én az undornak azt a formáját fogom tárgyalni, ami a hétköznapiak során megfigyelhető. Olyan helyzetbe kerültem, hogy megbízható elemzéssel szolgálhatok egy fiatal, vonzó nő esetéről, aki súlyos neurotikus tünetektől szenvedett. Bár, mint már említettem, rendkívül vonzó volt; bizonyos komplexusok miatt valamiért mindig nehézséget okozott számára, hogy a „megfelelő” férfit válassza magának hódolói közül.

Egyszer mesélt egy férfiről, aki mindenki szerint, beleértve az anyját is, a tökéletes választás lett volna. Számos jó tulajdonságát sorolta fel, de a férfi mégsem vonzotta fizikailag. Megállt egy percre. Látni és érezni lehetett, hogy éppen szexuális aktust képzel el vele. Ebben a csöndben az egész teste megborzongott, mintha le akarna rázni magáról valakit, aki hozzáér. Az arca eltorzult az undortól. Ajkai elutasítást formáltak, és hozzátett egy nyomatékos „uh”-t. [Részlet a 210. oldalról]

Földes Noémi fordítása

IRODALOM

- BAK, ROBERT C. (1943): Dissolution of the Ego. *Journal Nervous and Mental Disease*, 98:460-461
- CRITCHLEY, M. (1939): *The Language of Gesture*. Edward Arnold, London.
- FELDMANN SÁNDOR (1926): *A nő ösztönelete*. Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, Budapest.
- FELDMAN, SANDOR S. (1959): *Mannerism of Speech and Gestures in Everyday Life*. International Universities Press, New York.
- FREUD, SIGMUND (1909): Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. [A Patkányember]. In: *Sigmund Freud Művei. II.* Filum, Budapest, 1993, 213-275.
- HÁRS, GYÖRGY PÉTER (2003): Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról. *Iskolakultúra*, 2003/11, 113-123.
- HÁRS, GYÖRGY PÉTER (2007): A bécsi és a budapesti Stekel arcai a Freud - Ferenczi levelezésben. *Thalassa*, 2007/2-3, 97-120.
- KRIS, ERNST (1939): Laughter as an Expressive Process. (1940). *International Journal of Psycho-Analysis*, 1940, 21:314-341.
- KRIS, ERNST – GOMBRICH, ERNST (1938): The Principles of Caricature. *British Journal of Medical Psychology*, 16:319-342
- REICH, ANNIE (1949): The Structure of the Grotesque-Comic Sublimation. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 1949, 13:160-171.